

Frederik Kaiser (1808-1872), een gekweld man met een missie

HUIB ZUIDERVAART*

De Leidse astronoom Frederik Kaiser is bepalend geweest voor de opbloei van de Nederlandse sterrenkunde in de negentiende eeuw. Daarover bestaat geen twijfel.¹ Met schijnbaar onvermoeibare ijver heeft Kaiser zijn hele leven in dienst van deze missie gesteld. Begonnen in 1826 als 'observator' aan de *Leidse Sterrewacht*, een nieuw gecreëerde functie die toen nauwelijks meer status had dan die van 'jongste bediende', heeft Kaiser een Amerikaans aandoende carrière gehad.² In Nederland bracht hij het tot rector-magnificus van Leidse universiteit en in Europa tot president van de astronomische sectie van de internationale graadmeters-commissie. Daarnaast heeft hij de Nederlandse sterrenkunde dusdanig op de kaart gezet en op een moderne leest geschoeid, dat de vruchten daarvan eigenlijk nog steeds waarneembaar zijn. Nadat Kaiser in 1837 tot lector sterrenkunde en tevens directeur van de *Leidse Sterrewacht* was benoemd, en hij daardoor eindelijk 'eigen baas' was geworden, heeft hij enorm veel energie gestoken in het pijnlijk precies uitzetten en uitvoeren van een modern onderzoeksprogramma. Zijn doel was daarbij het met de grootst mogelijke precisie meten van sterposities.³ Beperkt als hij was door gekorte budgetten na de Belgische afscheiding van Nederland, wist hij niettemin al in 1838 een paar nieuwe waarnemingsinstrumenten te verwerven.⁴ Direct daarmee samenhangend bracht hij aan het Leidse observatorium een aantal cruciale bouwkundige verbeteringen aan, die deze plek (sedert 1632 gevestigd op de zolder van het Leidse Academieggebouw) minder trillingsgevoelig maakten. Niet minder belangrijk was zijn introductie van de mathematische foutenanalyse in de sterrenkunde, waardoor observaties voortaan op een wiskundige manier aan de waarschijnlijkheidsrekening konden worden getoetst. Om ook persoonlijke meettechnische fouten te kunnen elimineren, ontwierp Kaiser zelfs een toestel die deze bron van onnauwkeurigheid kon opsporen.⁵ Daarnaast was hij een gedreven popularisator, met als neveneffect dat hij uiteindelijk in 1860, na jaren van lobbyen, een nieuw gebouwd observatorium kon betrekken.⁶ Daar was Kaiser niet alleen directeur, maar vervulde hij sedert 1858 ook nog een tweede invloedrijke positie, te weten die van 'Verificateur van 's Rijks Zee-instrumenten'. Volgens Elly Dekker hebben Kaisers bemoei-

* Huib J. Zuidervart, Huygens ING (KNAW), Den Haag.

1 Vgl. G. van Herk, H. Kleibrink & W. Bijleveld, *De Leidse Sterrewacht: Vier eeuwen wacht bij dag en nacht* (Zwolle 1983).

2 Kaisers functie van 'Observator' werd bijvoorbeeld niet vermeld in de studenten Almanakken.

3 Willem Otterspeer, *Groepsportret met Dame III. De werken van de wetenschap. De Leidse Universiteit 1776-1878* (Amsterdam 2005) 151-153.

4 F. Kaiser, *Het Observatorium te Leiden* (Leiden 1838).

5 Elly Dekker, 'Een procesverbaal van verhoor', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 15 (1992) 153-162.

6 Zie nader over Kaisers populariserende werken: Frans van Lunteren, 'God is groot en wij begrijpen Hem niet': Kaisers populaire sterrenkunde en het einde van de fysiko-theologie', elders in deze bundel.

Frederik Kaiser (1808-1872). Postume lithografie uit 1873

enissen in die functie ertoe bijgedragen dat in Nederland, in tegenstelling tot elders, de latere institutionalisering van het onderzoek aan zeeinstrumenten tot stand is gekomen binnen academische tradities.⁷

Kaiser ontbeert nog steeds een wetenschappelijke biografie, en ook dit artikel beoogt daartoe slechts een kleine aanzet te geven.⁸ Slechts één aspect van de man willen we hier nader proberen te belichten, namelijk *de persoon Kaiser*. Wat was het voor een man die deze hoogst opmerkelijke wetenschappelijke loopbaan doorliep? Wat weten we van zijn achtergrond en persoonlijkheid? En hoe beïnvloedde dat alles zijn carrière? Mag er (om een vraag aan te halen uit het *Gewina*-themanummer ‘De biografie als genre in de wetenschapsgeschiedenis’) – impliciet of expliciet – een relatie verondersteld worden tussen de wetenschappelijke prestaties van een succesvolle wetenschapsbeoefenaar en zijn persoonlijke lotgevallen?⁹ Hoe problematisch is dat? Over die vragen wil ik in deze bijdrage enig licht doen schijnen.

Om met die laatste vraag maar direct te beginnen: de zo professioneel succesvol ogende Frederik Kaiser lijkt als persoon van jongs af aan een gekweld mens te zijn geweest. Zijn brieven en publicaties getuigen althans van uitzonderlijk veel geklaag en gemopper; zijn gezondheid liet regelmatig te wensen over en privé, zowel als sterrenkundige, leidde hij een afmattend leven. J.A.C. Oudemans, een van zijn leerlingen, schreef dan ook na zijn dood in 1872:

Ik heb Kaiser vanaf 1843 gekend, en ik heb hem eigenlijk nooit gezond gezien. In de hoogste mate nerveus, was hij veel vatbaarder voor hevige gemoedsaandoeningen, dan ik ooit bij een ander heb gezien.¹⁰

Anderzijds heeft Kaiser juist door die tomeloze inzet en niet aflatende ontevredenheid, heel veel tot stand gebracht, vaak tegen de verdrukking in. Een andere oud-student stelde dan ook: ‘Met recht mag men zich afvragen of Kaiser zoveel groots tot stand zou hebben gebracht zonder die ontevredenheid’.¹¹ Mede daarom schreef Oudemans al in 1873: ‘De levensgeschiedenis van Kaiser staat in zoo nauw verband met die van de sterrewacht te Leiden [...], dat men de ene niet behandelen kan zonder de andere te bespreken’.¹² Waar dus door tijd-

7 Elly Dekker, ‘Frederik Kaiser en zijn pogingen tot hervorming van ‘Het sterrekundig deel van onze zeevaart’’, *Gewina* 13 (1990) 21-41, i.h.b. 40.

8 Contemporaine biografische schetsen zijn er in overvloed. In dit artikel hebben wij gebruik gemaakt van de volgende merendeels kort na Kaisers dood verschenen portretten door collega’s of oud-leerlingen: ‘G’ [= wellicht de Leidse Rector Magnificus J.E. Goudsmit, die aan Kaisers graf sprak], ‘Professor F.A. Kaiser’, *Leidsch Dagblad*, 30 juli 1872; [Hendricus Gerardus van de Sande Bakhuyzen], ‘F. Kaiser’, *Nederlandsche Spectator* (24 augustus 1872); Pieter van Geer, ‘Frederik Kaiser: een woord van herinnering uitgesproken b. de heropening der academische lessen’ (Leiden sept. 1872); J.A.C. Oudemans, ‘Levensschets van Frederik Kaiser voorgedragen te Batavia’ (15 febr. 1873) [overdruk in archief Leidse Sterrewacht]; ‘Dr. O’ [= wellicht H.M.C. van Oosterzee], [commentaar op Van Geers *Frederik Kaiser – Een woord van herinnering*], *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1873) 173-179; [Anonymus], ‘F. Kaiser’, in: D.A. van Waalwijk (red.) *Het Lees kabinet* (1873) 1-22 [overdruk]; J.A.C. Oudemans, ‘Levensschets van Frederik Kaiser’, *Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen* (Amsterdam 1876) 39-104; geciteerd is de overdruk met eigen paginering; J. de Jong, ‘Frederik Kaiser’, in: N.C. Balsum (red.), *Mannen van beteekenis in onze dagen* (Haarlem 1876) 137-196 [met portret]. Zie ook: W.H.F.J. Trijssenaar en J. van Kuilenburg, ‘Een portret van Frederik Kaiser’, *Zenit. Populair wetenschappelijk maandblad* 37:11 (2010) 493-500.

9 Frank Huisman, Catrien Santing en Bert Theunissen, *De biografie als genre in de wetenschapsgeschiedenis*. Themanummer van *Gewina* 23 (2000) nummer 1.

10 Oudemans, ‘Levensschets’ (n. 8) 46.

11 Van de Sande Bakhuyzen, ‘Kaiser’ (n. 8) 6.

12 Oudemans, ‘Levensschets’ (n. 8) 30.

genoten een duidelijk verband werd gelegd tussen Kaisers sterrenkundige dadendrang en zijn gekweld karakter, stimuleert dit de hedendaagse historicus des te meer om de verwevenheid van Kaisers professionele met zijn privé-leven nader onder de loop te nemen.

Jeugd en opvoeding

Friedrich Kaiser werd geboren te Amsterdam op 10 juni 1808.¹³ Zijn vader was de uit Nassau-Dietz afkomstige Johann Wilhelm Kaiser (1769-1818), die in 1796 als hoedenmaker naar Den Haag was gekomen. Niet lang daarna ging Kaiser senior in Amsterdam de kost verdienen, eerst als klerk en al spoedig als leraar in de Duitse taal. In die hoedanigheid zou hij ondermeer in 1808 een Nederlands-Duits leerboek samenstellen, de *Hoog- en Nederduitsche zamenspraken en lees oefeningen, benevens eene verzameling van de tot het spreken onmisbaarste woorden, ten gebruike b het school- en privaatonderw s*.¹⁴ Ook zou hij in de Amsterdamse Kalverstraat een Duitse leesbibliotheek exploiteren. Toen was Johann Wilhelm al enige jaren getrouwd met Anna Sibilla Liernur (1778-1870), een dochter van een Haagse juwelier, die ten tijde van haar huwelijk in 1801 werkzaam was als gouvernante.¹⁵ Volgens de overlevering had vader Liernur zich tegen het huwelijk verzet, omdat de bruidegom een ‘hinkende wees’ zou zijn, zonder toekomstperspectieven. Niettemin ging de verbintenis wel door en kreeg het echtpaar Kaiser-Liernur samen zes kinderen.¹⁶ Van hen was ‘Friedrich’ – later doorgaans als Frederik of Frits aangeduid – de oudste zoon. Deze verloor zijn vader jong, namelijk in 1818, toen Johann Wilhelm na een korte ziekte tijdens een bezoek aan zijn geboorteplaats Nassau-Dietz overleed. Kaisers echtgenote bleef nu nagenoeg zonder inkomen achter, maar wel met een huis vol kleine kinderen. Voor die tijd was dat een weinig benijdenswaardige positie. In die benarde situatie schoot echter een oom te hulp. Dat was Jan Frederik Keijser (1766-1823), Johann Wilhelms oudere broer, die zijn Duitse naam inmiddels had vernederlandst. Na een periode als sergeant in het leger van Nassau, had Keijser zich in 1795 als leermeester in de wiskunde te Amsterdam gevestigd, een functie die hij prima kon combineren met het ambt van verificateur bij de stedelijke belastingen. Als peetoom van de jonge Friedrich nam Jan Frederik met zijn (tweede) echtgenote Anna Wilhelmina Parcham (1778-1855) het besluit om hem in huis te nemen. Het echtpaar had zelf geen kinderen waardoor ‘Frederik Keijser’, zoals het petekind inmiddels op zijn Hollands werd genoemd, al snel de rol van de gedroomde zoon innam.

13 Friedrich Kaiser werd op 26 juni 1808 Nederlands Hervormd gedoopt door pastor Christoph Georg Siegmund Begemann, waarbij zijn oom Jan Frederik Keijser als doopgetuige optrad.

14 Gedrukt te Amsterdam bij J.R. Poster. Andere titels waren: *Verzameling van aartige opstellen, naar de regel der spraakkunst, om dezelve in het Hoogduitsch te vertaalen* (Amsterdam 1804); *Beknopt woordenboekje : of Verzameling van de tot het spreken onmisbare woorden : ten gebruike bij het school en privaat onderwijs* (Amsterdam ca. 1808); *Handleiding om in korten tijd de Hoogduitsche taal grondig te leeren verstaan, zuiver te spreken en regelmatig te schrijven : eene onmisbare bijdrage tot de Hoogduitsche spraakkunst, ten dienste voor elk die deze taal wil leeren of zich verder in dezelve oefenen* (Amsterdam ca. 1811).

15 Volgens De Jong, ‘Kaiser’ (n. 8) 138 zou de familie Liernur verwant zijn aan de bekende componistenfamilie Bach (van Johann Sebastiaan), maar dat lijkt een vergissing. Daarentegen was de peetvader van Johann Wilhelm Kayser diens vermoedelijke grootvader Johan Wilhelm Bach uit Dietz. Zie: J.J. Groeneveld, *Kaiser: a Dutch family. Snapshots by a camera obscura in the mirror of time : a family history about descendants of Johann Wilhelm Kaiser and Anna Sybylla Liernur and their relatives* (Eemnes 2003) 9, 12.

16 In Amsterdam werden geboren: (1) Marie Louise Constance (8 oktober 1804); (2) Anna Eva (31 december 1806); (3) Friedrich (10 juni 1808) en (4) Johann Wilhelm (20 maart 1811). Verder waren er (5) Alexander (1814) en de jongste dochter (6) Karolina Wilhelmina (1817-1891).

Het is om deze reden, dat mijn Neef F. Keyser, de bedekkingen der Pleïaden door de Maan voor 1821 en 1822, voor Amsterdam berekend heeft, waarvan ik mij bij de waarnemingen op *Felix Meritis* met voordeel bediend heb, en de laatste zijner berekeningen UEd. overzende, om die tijdig genoeg in den *Letterbode* te plaatsen, zullende daarmede verpligten

UE. Dw. Dienaar

J. F. KEYSER

Amsterdam
12 Dec. 1822.

In de *Algemeene Konst- en Letterbode* prijst Jan Frederik Keijser de sterrenkundige berekeningen van zijn 14-jarige neefje Frederik

Want gedroomd was hij. Oom Keijser had namelijk één grote passie, die hij met vrucht kon overdragen op zijn neefje. Die passie betrof de praktische sterrenkunde. Al in 1799 was Keijser door de sterrenkundige Jan Frederik van Beek Calkoen voorgesteld als diens opvolger als waarnemer op het toen nog vrij nieuwe astronomisch observatorium van de Amsterdamse Maatschappij 'Felix Meritis' aan de Keizersgracht. Weliswaar ging die positie toen aan Keijser voorbij, maar dat weerhield hem er niet van om zich zelfstandig te ontwikkelen tot de beste sterrenkundige waarnemer die Nederland destijds in huis had. Ook het door hem gebruikte instrumentarium was 'state of the art'. Door de reputatie die Keijser daarmee opbouwde zou hij uiteindelijk in 1821 als Lector-observator alsnog het opzicht krijgen over het observatorium van Felix Meritis.¹⁷ De jonge neef Frederik hielp dapper mee bij deze nachtelijke activiteiten en betoonde zich daarbij een leergierige leerling. Al op 14-jarige leeftijd kon hij voor zijn oom een tabel met sterbedekkingen samenstellen, waarvan deze zich bij de waarnemingen op Felix Meritis 'met voordeel' kon bedienen. Oom was zo trots dat hij Frederiks tabel bij zijn waarnemingen in de breed gelezen *Konst- en Letterbode* publiceerde.¹⁸

Maar ook aan deze bepalende fase in Frederiks leven kwam een spoedig einde. In maart 1823 overleed oom Keijser, waardoor de jonge Frederik opnieuw zonder opvoeder kwam te staan. Maar wederom leek een engel zijn pad te kruisen. De Utrechtse hoogleraar Gerrit Moll, ooit één van Keijzers leerlingen, trok zich het lot van de getalenteerde jongeman aan. Dusdanig dat hij in 1823, in de *Konst- en Letterbode*, een voor de goede verstaander helder geformuleerd pleidooi opnam voor een voortgezette opleiding van Frederik op staatskosten.¹⁹

17 Zie hierover nader: H.J. Zuidervaart & Rob H. van Gent, 'Between Rhetoric and Reality. Instrumental practices at the astronomical observatory of the Amsterdam society 'Felix Meritis', 1786-1889' [te verschijnen].

18 *Algemeene Konst- en Letterbode* (1822-II) 445-446.

19 G. Moll, 'Berigt aangaande J.F. Keijser, Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut', in: *Algemeene Konst- en Letter-Bode*, 1824-I, 354-358 & 371-375. Met de Engelse 'sterrekundige Edgworth', waarvan in Moll's bericht wordt gesproken, is vermoedelijk bedoeld William Edgworth (1794-1829), een jonge mathematicus die kort tevoren in Engeland een triangulatie met behulp van een sterrenkundig quadrant had uitgevoerd. Hij was de zoon van Sir Richard Lover Edgworth. Zie diens gedenkschriften: *Memoirs of Sir Richard Lover Edgworth, Esq.* (London 1844) 315-316.

Hulp van de staat werd echter niet geboden. Wel kreeg Frederik de protectie van twee Amsterdamse notabelen (die beiden eerder door oom Keijser in de wiskunde waren onderwezen), de heren Pieter en Anne Willem Huidekoper. Zij stelden Frederik ondermeer in staat zich de Latijnse taal eigen te maken.²⁰ Hen beiden zou Kaiser tot aan hun dood bijzonder in ere houden.²¹ Ook wist hij zichzelf verder te redden door in 1823 de wiskundepraktijk van zijn oom over te nemen. Ook anderszins trad hij in de voetsporen van zijn oom, namelijk door nog in dat zelfde jaar in de *Konst- en Letterbode*, samen met een andere pupil van zijn oom, een berekening te publiceren van een naderende zonsverduistering.²² Ondertussen bekwamde hij zich verder in de sterrenkunde met behulp van de boeken en instrumenten die de weduwe van zijn oom aan hem had afgestaan.²³ Nog geen drie jaar later was Kaisers ster voldoende gerezen dat hij een spreekbeurt mocht vervullen bij het Wiskundig Genootschap te Amsterdam.

Het jaar 1826 zou ook in ander opzicht bepalend blijken te zijn voor Kaisers carrière. In Leiden was de hoogleraar sterrenkunde Cornelis Ekama overleden en in dat verband werd de Utrechtse hoogleraar Gerrit Moll gepolst of deze wellicht voor een Leids professoraat zou voelen. Moll bedankte voor die eer, maar hij wist bij de administrateur van het publieke onderwijs D.J. van Ewijck (een oud-student van Van Beeck Calkoen) nog wel te bewerkstelligen dat er op de beide universitaire sterrenwachten die Nederland toen rijk was een nieuwe functie werd gecreëerd, namelijk die van ‘Observator’. Dit alles tegen een jaarsalaris van 800 gulden. In Leiden droeg Moll de jonge Kaiser voor en in Utrecht een van zijn andere pupillen, Gerrit Simons (1802-1866).²⁴ Beide benoemingen zouden uiteindelijk veel te betekenen hebben voor de ontwikkeling van de Nederlandse sterrenkunde in de negentiende eeuw.²⁵

20 Pieter Huidekoper (1798-1852) was aanvankelijk zeekapitein, maar later assuradeur en burgemeester van Amsterdam. Zijn broer, de jurist Anne Willem Huidekoper (1796-1841) had een bijzondere astronomische interesse. Voor J.F. Keijser had hij ‘een gedeelte der berekeningen uitgewerkt’ betreffende de zonsverduistering 1820, gepubliceerd in de werken van het Koninklijk Nederlandsche Instituut. (*Levensbericht Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 1842).

21 Vgl. F. Kaiser, *Eerste metingen met den mikrometer, volbragt op het observatorium van 's rijks hoogeschool te Leiden*, (Leiden 1840), opgedragen aan Pieter Huidekoper, waarin Kaiser zijn herinneringen als 14-jarige aan de beide broers aanhaalt. Zie ook Kaisers uitbundige hulde- en dankbetuiging over de toen zojuist overleden Pieter Huidekoper, ‘de vriend mijner jeugd’, in het voorwoord van het tweede deel van de tweede druk van de *Sterrehemel* (1853).

22 *Algemeene Konst- en Letterbode* (1823-I). De berekening van de zon-eclips van 8 Juli 1823 had Kaiser uitgevoerd samen met Franciscus Johannes Stamkart (1805-1882), een andere pupil van zijn oom, met wie hij zijn hele leven bevriend zou blijven.

23 In 1844 zou Kaiser zijn – toen zieke – tante aanbieden om deze instrumenten weer terug te geven, opdat zij haar doktersrekeningen zou kunnen betalen, maar dit ‘liefderlijk aanbod’ om ‘u geliefde instrumente[n] voor mij op te offeren’ wees Anna Wilhelmina Parcham toen resoluut van de hand. ‘Dit bekeer ik niet. Dit zou mij meer droefheid dan genoeg[n] geven’. De gedacht alleen al was verkwikkend, evenals de bloemen die Kaiser bij zijn bezoek aan haar had meegebracht. Brief van A.W. van Parcham aan F. Kaiser, 3 januari 1844. Vgl. ook De Jong, ‘Kaiser’ (n. 8) 141.

24 De in 1826 te Utrecht benoemde ‘observator’ Gerrit Simons (1802-1866) had vanaf 1819 wis- en natuurkunde te Utrecht gestudeerd. Hij promoveerde er in 1828 en vertrok er in 1832. Hij werd toen adviseur schei- en werktuigkunde op het ministerie van Financiën, tevens vanaf 1841 inspecteur belast met het toezicht op scheepsmetingen. Later zou hij directeur worden van de Koninklijke Academie te Delft (van 1846 tot 1856) en daarna minister van binnenlandse zaken (1856-1857) en lid van de Raad van State.

25 Dat zelfde jaar (1826) zou Van Ewijck ook het initiatief nemen om in Brussel een derde sterrenkundig observatorium op te richten. (Vgl. *Leydse Courant*, 5 juli 1826 en zijn lemma op de website ‘Parlement en Politiek’).

Kaiser: korte schets van zijn carrière

In 1826 begon de 18-jarige Frederik Kaiser met hooggespannen verwachtingen aan zijn nieuwe betrekking. Op het eerste gezicht leek de Leidse Sterrewacht er goed voor te staan. Sinds de stichting, in 1632, was het Leidse observatorium gehuisvest op het dak van het akademiegebouw aan het Rapenburg. Aan het eind van de achttiende eeuw was die waarnemingsplaats echter vooral door duiven bewoond geweest, en na lang aandringen was er uiteindelijk in de jaren 1818-1821 onder leiding van de hoogleraar Ekama een forse verbouwing tot stand gebracht, waarbij de sterrenwacht ook was voorzien van een aantal nieuwe, kostbare instrumenten. Maar in de praktijk pakten die investeringen slecht uit. De in 1823 geleverde grote spiegelkijker van de Friese instrumentmakers Arjan Roelofs en Sieds Rienks, met welke de prestaties van de Engelse astronoom William Herschel overtroffen hadden moeten worden, bleek één grote deceptie. In de praktijk kon men vooral *naar* het instrument kijken, maar nauwelijks *erdoor*.²⁶ Ook de kostbare reflectiecirkel die Ekama in 1819 had mogen aanschaffen, was bij Kaisers aantreden in 1826 volstrekt onbruikbaar. Het verfijnde precisie-instrument bleek volkomen te zijn verbogen.²⁷ Uiteindelijk resteerde de jonge observator slechts één klein instrument waar hij wat mee kon. Dat was een simpele theodoliet van de Engelse instrumentmaker Throughton, die Kaiser benutte als kleine transit-telescoop.²⁸ Hij moest zich dus behelpen met wat hij aantrof. Kaiser zelf sprak later in zijn leven ‘met het grootste leedwezen’ over die periode, waarin hij bovendien sterk werd gehinderd door zijn directe superior, de hoogleraar sterrenkunde Petrus Johannes Uylenbroek, die hem zo ongeveer bij ieder bezoek aan het observatorium meende te moeten vergezellen.²⁹

Uiteindelijk bleek die zelfde ergernis te leiden tot Kaisers doorbraak als astronoom. In 1835 was voor de tweede keer in de geschiedenis van de sterrenkunde voorspeld dat de Komeet van Halley bij de zon zou terugkeren. De eerste terugkeer was in 1759 waargenomen en betekende toen een voorname toets van Newtons hemelmechanica. In 1835 stond die reputatie niet meer op het spel, maar de komeet trok nog steeds een intensieve aandacht van de internationale sterrenkundige gemeenschap. Kaiser besloot de komeet niet op het observatorium, maar thuis op zijn zolder te observeren. Hij deed dat met een achromatische telescoop van topkwaliteit. De Leidse sterrenwacht beschikte zelf niet over zo’n instrument, maar Kaiser kon er een lenen van een bevriende Amsterdamse relatie, die hij nog kende uit zijn tijd op Felix Meritis.³⁰ Op die zolder ontving hij zelfs de toenmalige ‘referendaris van het onderwijs’, Jhr. A.G.A. van Rappard.

Kaisers publicaties over de komeet dwongen een ieders bewondering af.³¹ Op Van Rappards voorspraak werd aan Kaiser (die het in 1831 door zelfstudie tot ‘Candidaat in de Wis-

26 Vgl. J. van der Bilt, *De grote spiegelkijkers van Roelofs en Rienks: een episode uit de geschiedenis der Leidse en Utrechtse sterrewachten (1821-1846)* (Leiden 1951).

27 Huib J. Zuidervaat, *Telescopes from Leiden Observatory and other collections 1656-1859. A descriptive catalogue* (Leiden 2007) no. 188 (MB V26089).

28 Zuidervaat, *Telescopes* (n. 27) no. 190 (MB V08199).

29 Petrus Johannes Uylenbroek (1797-1844), kende Kaiser nog van Felix Meritis waar zijn vader er actief was en hij zelf wiskunde lessen had gevolgd. In Leiden werd hij lector astronomie in 1822, buitengewoon hoogleraar in 1826 en ordinarius in 1835.

30 De achromatische telescoop gemaakt door Utzschneider en Fraunhofer was geleend van de Amsterdamse bankier Jan Bernardus Stoop (1781-1856), een lid van Felix Meritis, op het observatorium waarvan Kaiser met zijn oom van 1821 tot 1823 waarnemingen had gedaan. Zie: Hans Hooijmaijers, ‘De omzwingingen van een telescoop’, in: *Gewina* 26 (2003) 40-45.

31 F. Kaiser, *Verhandeling over de komeet van Halley, hare vroegere verschijningen en de toekomstige in het jaar 1835, tevens inhoudende: een overzicht over alle kometen, wier omloopst den met meerdere of mindere juistheid zijn bepaald*, 's-Gravenhage, 1835. Zijn waarnemingen publiceerde Kaiser in de *Algemeene Konst- en Letterbode* (1835).

De Oude Leidse Sterrewacht op het Academiegebouw aan het Rapenburg, gefotografeerd omstreeks 1860 vanaf de Nieuwe Sterrenwacht in de Hortus Botanicus. Op het dak domineert *'Den Oliebak'* dan nog steeds het gebouw. Deze 'koepel' was in 1821 geconstrueerd voor de onbruikbaar gebleken grote telescoop van Roelofs en Rienks (Foto: Regionaal Archief Leiden)

en Natuurkunde had gebracht) een ere-doctoraat toegekend. Die promotie opende de weg tot een academische loopbaan. Het jaar daarop werd Kaiser benoemd tot zowel 'Lector in de Sterrekunde', als tot directeur van het observatorium. In 1840 volgde daarop zijn bevordering tot 'Buitengewoon hoogleraar in de Wis- en Natuurkunde'. En nadat in 1844 zijn rivaal, de hoogleraar Uylenbroek was overleden, kon Kaiser daarop diens functie volledig overnemen, inclusief de dienstwoning naast het observatorium aan het Rapenburg. Die positie van volwaardig hoogleraar-directeur zou Kaiser blijven bekleden tot aan zijn dood in 1872.

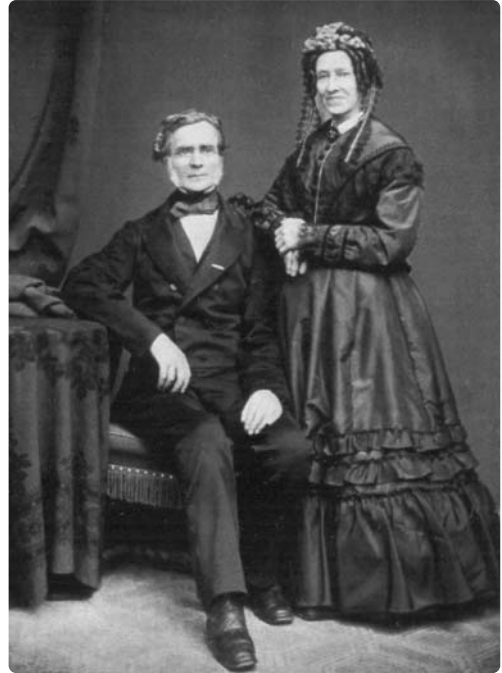
Kaiser de sociale stijger

Daarmee was Kaiser een duidelijke sociale stijger, die zich aan zijn eenvoudige achtergrond had weten te ontworstelen. Frederik had al bij zijn oom Keijser gezien dat een wetenschappelijke reputatie je uiteindelijk 'salon-fähig' kon maken. Toen uiteindelijk Kaisers eigen ster in Leiden steeg, had hij ook zelf af te rekenen met zijn eenvoudige komaf. Na zijn huwelijk in 1831 met de vijf jaar oudere Aletta R.M. Barkey (1803-1872)³² was hij er dan ook 'ijverig op uit [geweest] om de leemten in zijn eerste opvoeding aan te vullen, en een ieder die hem gekend heeft, weet hoe dit hem gelukte'.³³

³² Aletta Maria Rebecca Barkey (1803-1872) was de verweesde dochter van Nicolaas Jan Pieter Barkey (1774-1824) en Anna Wilhelmina van Bergen (Breda, 1769 – Leiden 1814). Haar vader was in Indië geboren en werd in februari 1824 verdrongen uit het Rapenburg gehaald.

³³ [Anonymus], 'Kaiser' (n. 8) 8.

Het echtpaar Kaiser-Barkey, gefotografeerd omstreeks 1860.

Kaiser de broer

Opmerkelijk is trouwens hoezeer ook Kaisers twee jongere broers zich in de loop van de tijd als sociale stijgers wisten te manifesteren: ook bij hen dankzij bijzondere talenten. Broer Johann Wilhelm (Jan Willem) bewerkstelligde dit via een carrière als zelfstandig kunstenaar. Net als zijn oudere broer de astronoom kon Jan Willem Kaiser uitstekend tekenen. Daarom volgde hij lessen aan de Amsterdamse tekenakademie. In 1837 vestigde hij zich als zelfstandig graveur. In die hoedanigheid kon hij lid worden van het kunstenaarsgenootschap 'Arti et Amicitiae'. Daar vermaakte Jan Willem zich enorm met 'schilders, beeldhouwers, graveurs en andere kunstenaars'.³⁴ Maar het was geen vetpot. Om hem financieel wat op weg te helpen liet Frederik zijn broer de staalgravures maken voor het tweede deel van zijn boek *De Sterrenhemel*, dat in 1845 verscheen. Dit initiatief lijkt echter de verhouding tussen beide broers geen goed te hebben gedaan. In de bewaard gebleven briefwisseling klaagt de astronoom althans meermalen over de platen van zijn broer waarvan hij de eerste proeven maar 'morsig' vindt. In 1845 schoot Frederiks ongezouten kritiek bij zijn grafische broer in het verkeerde keelgat. Trots schreef deze: 'ik noem mij graveur omdat ik nooit iets steel of krijg, doch alles met graveren moet verdienen', waarop hij vervolgde: 'Het grieft mij zeer deze toon te moeten aannemen, doch op de uwe [HZ: Kaisers brief] van j.l. zondag kan ik niet anders antwoorden. [Ook] ik moet hard werken voor geringe beloning'.³⁵ Ondertussen maakte Jan Willem op

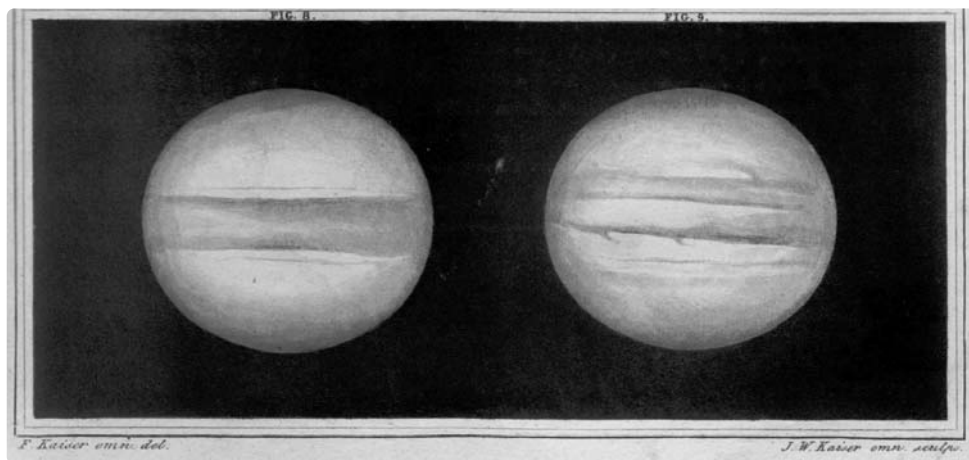
³⁴ Brief van J.W. Kaiser aan zijn broer Frederik, 21 juli 1840. Alle hierna genoemde brieven bevinden zich in het archief Leidse Sterrewacht.

³⁵ Brief van J.W. Kaiser aan zijn broer Frederik, 12 maart 1845.

eigen kracht naam als een excellente graveur. Hij kreeg voorname kunstopdrachten, zoals in 1852 het vervaardigen van Nederlands eerste postzegels. Ook maakte hij het ontwerp voor de tweede emissie van Nederlandse bankbiljetten.

Wanneer zijn broer de astronoom het in 1853 opnieuw te bont maakt met zijn kritiek op geleverde platen – ditmaal voor Kaisers *Geschiedenis van de ontdekking der planeten* – dan is de maat vol. Frederik moet goed begrijpen dat in een gravure ‘dezelfde fijnheid als de originelen’ niet is te verkrijgen. De bewuste plaat is het laatste wat hij nog voor zijn broer zal doen, zo stelt Jan Willem.³⁶ Tot de jaren zeventig lijkt de verwijdering tussen de broers compleet. Er zijn althans geen brieven bewaard die van iets anders getuigen. Pas omstreeks 1870 schijnt er weer van enige toenadering sprake te zijn. Uit begin 1871 dateert althans een brief, waaruit blijkt dat Jan Willem via derden over het 40-jarig huwelijksfeest van zijn broer heeft vernomen. Bij deze gelegenheid blijkt hij ook van Frederiks terminale ziekte te hebben gehoord. Op dat moment was Jan Willem opgeklommen tot een vergelijkbare maatschappelijke status als die van zijn broer: ook hij mocht zich inmiddels ‘professor’ noemen. In 1870 was hij aangesteld tot hoogleraar aan de toen juist opgerichte Rijks Akademie voor Beeldende Kunsten. Elf jaar daarvoor was hij al benoemd tot directeur van de Amsterdamse graveerschool. Als medeoprichter van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap was hij in 1861 tot het bestuur van het Rijksmuseum toegetreden. Korte tijd later kreeg hij zelfs huisvesting aangeboden in het Trippenhuys, de plek waar het Rijksmuseum toen was gevestigd. In 1873 werd hij tevens directeur van dit museum. Beide functies behield hij tot zijn pensioen in 1883.³⁷

Ook de derde en jongste broer Kaiser, de in 1814 geboren Alexander, maakte een sociale stijging door, zij het iets minder opmerkelijk dan die van zijn twee oudere broers. Wel gebeurde

De planeet Jupiter, getekend door Frederik Kaiser op respectievelijk 26 juli 1841 en 25 september 1844, op de lithografische plaat overgebracht door zijn broer Jan Willem Kaiser. (Uit: F. Kaiser, *De Sterrenhemel*, II, 1845).

36 Brieven van J.W. Kaiser aan zijn broer Frederik, 12, 18 en 28 jan 1853.

37 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* 1 (1911) 1242.

dit, mede dankzij het netwerk van de astronoom. Alexander ontwikkelde zich tot klokkenmaker, of zoals hij het zelf noemde ‘Mechanicus’. Zoals broer Frederik zich inzette voor de herleving van de vaderlandse astronomie, zo maakte Alexander zich sterk voor een opbloei van de Nederlandse klokkenindustrie. Alexander leerde het vak bij ‘een voornaam klokkenmaker in Amsterdam’. Vermoedelijk is hiermee Herman Friedrich Knebel (1770-1829) bedoeld, die tot aan diens dood een nauwe vriend was geweest van oom Keijser. Volgens Moll, Keijzers necroloog, was Knebel aan die oom veel dank verschuldigd. Keijser zou er voor hebben gezorgd dat Knebel astronomische uurwerken had leren vervaardigen.³⁸ Daarvan kon hij er inderdaad enige afzetten, ondermeer aan de Leidse en Utrechtse sterrenwachten.³⁹ Ook Alexander Kaiser zou later dergelijke astronomische uurwerken vervaardigen.⁴⁰ Na zijn leerperiode, die zich vermoedelijk heeft voortgezet bij Knebels neef en opvolger, Bernard Rudolph Knebel, had Alexander zich omstreeks 1844 als klokkenmaker in Den Haag gevestigd. Daar werd hij al snel ‘Stadshorlogiemaker’. Hij had toen net de vererende opdracht verworven om uurwerken te maken voor de stations van de kort tevoren opgerichte *Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij*. Deze opdracht had hij te danken aan Gerrit Simons, toen adviseur schei- en werktuigkunde op het ministerie van Financiën, maar als voormalig observator aan de Utrechtse sterrenwacht, een bevriende oud-collega van zijn broer.⁴¹ In 1846 liet Alexander uitgebreid van zich horen in een publicatie in het gezaghebbende *Tijdschrift ter Bevordering van Nijverheid*, getiteld: ‘De verlevendiging van eenen afgestorven tak der Nederlandsche nijverheid, beproefd en aanbevolen’. Daarin brak hij een lans voor een revival van de Nederlandse klokkenindustrie.⁴² Zelf leverde hij ‘tijdbewaarders’ (regulateurs voorzien van slingers met temperatuurcompensatie) voor een aanmerkelijk geringere prijs dan de uit het buitenland betrokken uurwerken. Het ‘beoordelend verslag’ van deze klokken, nota bene opgesteld door zijn broer Frederik en diens jeugdvriend Franciscus Johannes Stamkart, zou hem geen wind-eieren leggen.⁴³ Dit positieve verslag zou diverse provinciale en gemeentelijke overheden ertoe aanzetten om een dergelijke ‘tijdbewaarder van Kaiser’ aan te schaffen. In 1848 werd Alexander voor zijn inzet bekroond met een Gouden medaille van de Maatschappij van Nijverheid. Het jaar daarna kreeg hij van koning Willem III de Orde van de Eikenkroon.⁴⁴ Vanaf die tijd was Alexander een gevestigd klokkenmaker te Den Haag.

Kaiser de docent

Als leermeester was Frederik Kaiser buitengewoon succesvol. Zijn oud-studenten zijn unaniem in dat positieve oordeel. Met zijn ‘bijzonder zachte en aangename stem’ was hij ‘welsprekend’ en ‘iets humoristisch in zijne beschouwingen’, althans wanneer hij in een goede stemming was. Wat zijn onderwijs aantrekkelijk maakte, was dat hij niet alleen goed kon uitleggen, maar vooral dat hij met heilig vuur de sterrenkundige zaken behandelde. Daardoor had hij een grote aantrekkingskracht op zijn leerlingen, die overigens niet alleen uit de wis-

38 Moll, ‘Berigt aangaande J.F. Keijser’ (n. 19) 374. Vgl. ook Dekker, ‘Kaiser en [...] onze zeevaart’ (n. 7) 24 die vermeldt dat J.F. Keijser tussen 1815 en 1820 belast was met het regelen van tijdmeters voor marine en koopvaardij.

39 R.H. van Gent & J.H. Leopold, *De tijdmeters van de Leidse Sterrewacht* (Leiden 1992) 20-21.

40 Van Gent & Leopold, *Tijdmeters* (n. 39) 25.

41 Brief van A. Kaiser aan zijn broer Frederik, 15 augustus 1841 en 20 oktober 1844.

42 A. Kaiser, ‘De verlevendiging van eenen afgestorven tak der Nederlandsche nijverheid, beproefd en aanbevolen’, *Tijdschrift ter Bevordering van Nijverheid* 10 (1846) 234-251.

43 F.J. Stamkart, ‘Beoordelend verslag over de tijdbewaarders van de heer A. Kaiser Mechanicus te ’s-Gravenhage’, *Algemeene Konst- en Letterbode* 1846, 274-280 en 290-295.

44 Groeneveld, *Kaiser: a Dutch family* (n. 15) 59-64.

en natuurkundige faculteit kwamen. Omstreeks 1850 zag hij zich omgeven ‘door een kring van leerlingen, gevormd niet alleen uit filosofen, maar ook uit literatoren, theologanten en anderen, tot wier eigenlijke studierichting de astronomie niet behoorde, maar die toch, geboeid door Kaiser, met geestdrift zijne lessen volgden, en zich met sterrenkundige onderzoekingen bezig hielden.’⁴⁵ En met gevolg. Zo ging Kaiser er prat op dat in 1846 van de dertig sterrenkundigen die zich dat jaar in Europa met berekeningen aangaande kometen bezig hielden, er zeven Leidse studenten waren die door hem zelf waren opgeleid.⁴⁶

Kaiser de astronoom

Ook over Kaiser als praktisch sterrenkundige en onderzoeker zijn de getuigenissen van tijdgenoten eensluidend. Zo stelt een van zijn leerlingen: ‘In de praktische sterrenkunde en de behandeling van instrumenten was hij een meester.’⁴⁷ Ook Oudemans roemt de ‘buitengewone scherpzinnigheid van Kaisers gezicht, waarvan ik vaak getuige ben geweest.’⁴⁸ Daarbij betoonde Kaiser zich een enorme doorzetter. Maandenlang kon hij zich aan vrienden en huisgezin onttrekken, om de tijd uit te woekeren ‘voor het volbrengen van belangrijke sterrenkundige waarnemingen.’⁴⁹ Zo bracht hij in eerste acht jaar na zijn benoeming tot directeur wel vijftig publicaties tot stand. Bij dat alles was hij niet snel tevreden met zijn werk, noch over dat van anderen. Kaiser was een duidelijke perfectionist. De hoge eisen die hij stelde gaven echter aanleiding tot een ‘onvoldaanheid, die zich dikwijls lucht gaf in klachten, welke menigeen overdreven voorkwamen.’⁵⁰ Dat brengt ons weer dichterbij de persoon Kaiser: de gedreven man die zich waar wilde maken, desnoods ten koste van zijn gezondheid. Zo getuigt opnieuw Oudemans: ‘Kaisers niet sterk gestel was tegen zulk een afmattend leven niet bestand. Had hij tot drie uur ’s nachts gewerkt, de volgende ochtend om negen uur gaf hij college’. Met hoofdpijn ‘was hij dan ook zeer dikwijls geplaagd.’⁵¹

Kaiser de kwakkelende tobber

Gezondheid was gedurende Kaisers gehele leven inderdaad ‘een zeldzame gast’.⁵² Broer Jan Willem schreef in zijn jeugdherinneringen dat het eerste wat hij zich van zijn ‘broer Frits’ herinnerde het beeld was van een ‘zwak kregelig kind’. Al op jonge leeftijd was Frederik ernstig ziek geweest, iets wat volgens zijn broer diens ontwikkeling sterk had belemmerd. ‘Frits’ was geen partij geweest voor zijn jongere broers die in hetzelfde bed sliepen en die zich vaak tegen hem keerden.⁵³ Ook uit de bewaard gebleven brieven rijst een beeld op van een voortdurend ziek, maar vooral ook zwaarmoedig mens. Dusdanig dat broer Jan Willem in 1841 een keer laconiek schrijft dat hij ‘met hartelijk leedwezen’ van Kaisers ‘ongelukken’ heeft vernomen. Er is nauwelijks een brief te vinden waarin Kaiser zich niet op de een of andere manier beklagt, of zich miskend voelt. Daarbij tobt hij niet alleen over zichzelf, maar ook over zijn gezinsleden. Zo is zijn echtgenote Aletta jarenlang ziek, een kwakkelende dat begon-

45 Van de Sande Bakhuyzen, ‘Kaiser’ (n. 8) 3.

46 De Jong, ‘Kaiser’ (n. 8) 168.

47 Ibidem, 191.

48 Oudemans, ‘Levensschets’ (n. 8) 15.

49 F. Kaiser, *Vermaning tot zwijgen, voor den schrijver van het opstel “Tets over de tijdbepaling in Nederland”* (Amsterdam 1846) 30.

50 Van de Sande Bakhuyzen, ‘Kaiser’ (n. 8) 5-6.

51 Oudemans, ‘Levensschets’ (n. 8) 46.

52 Brief van A. Kaiser aan zijn broer Frederik, 6 december 1841.

53 Groeneveld, *Kaiser: a Dutch family* (n. 15) 25-26.

nen lijkt te zijn nadat in 1836 hun oudste zoon Frederik Antonie op anderhalf-jarige leeftijd was overleden. In de jaren veertig en vijftig is geregeld sprake van de ziekelijke toestand van Aletta, dusdanig dat Kaiser in 1848 zelfs een brief van een zwager aan zijn 'lijdende vrouw' onderschept, omdat de inhoud haar 'gevoelig zouden kunnen treffen'.⁵⁴ Over de aard van haar kwaal vernemen we iets meer in 1851, wanneer Kaiser schrijft dat zijn vrouw 'aan gestadige verzwearingen' lijdt, waardoor zij het bed moet houden.⁵⁵

Maar ook de vier kinderen komen in de brieven aan bod.⁵⁶ Vooral zoon Willem, waarvan in 1844 gevreesd wordt dat deze 'een benauwde borst' heeft.⁵⁷ Acht jaar later wordt opnieuw gevreesd dat Willems 'longen zijn aangegrepen'.⁵⁸ Uiteindelijk blijkt in 1871, wanneer Willem juist tot notaris in Rotterdam is benoemd, dat deze vooral aan depressiviteit lijdt.⁵⁹ Ook zoon Pieter (Jan), die als astronoom in zijn vaders voetsporen zou treden, lijkt soms een tobber te zijn. Oom Jan Willem raadt in 1848 aan dat hij 'wat meer uitspanning' moet nemen, om maar 'niet aan zijn studie te denken'.⁶⁰ En ook de derde zoon, Emilius, kan in 1869 pas artsexamen doen 'na een gelukkige herstelling uit een zware ongesteldheid'.⁶¹ Dochter Aletta tenslotte ontkomt ook niet aan 'ongesteldheden' en 'afgetobtheid'.⁶²

Over al zijn 'onheilen' liet Kaiser zich niet alleen uit tegenover familieleden. Een mooi voorbeeld is de brief die hij op 8 juni 1851 naar zijn pupil Sjoerd Hendrik de Lange schreef, die toen op expeditie in het toenmalige Nederlands-Indië vertoefde:

Ik voor mij ben steeds in eene zeer zwaarmoedige stemming die een gevolg is van eene verzwakking in hersenen en zenuwgestel, door onmatige inspanning veroorzaakt en verzaard door de weinige voldoening welke mij mijne pogingen schenken. Men heeft steeds van mij het onmogelijke begeerd maar zelden er aan gedacht dat ik een menschelijk gevoel kon hebben of dat iets meer dan een kruijersziel in mij zoude kunnen schuilen. Om mijne billijke wenschen bekommert men zich nimmer.⁶³

En dan te bedenken dat anderen in zijn omgeving juist deze jaren rond 1850 als Kaisers 'gulden tijd' hebben gekenschetst.⁶⁴ De *Leydse Courant* schrijft bijvoorbeeld dat: 'de ijver voor de sterrekunde' onder de studenten dusdanig was toegenomen dat

'niet slechts het getal van hen, die zich vrijwillig op de populaire sterrekunde toeleggen, groter was dan vroeger, maar [dat men] zelfs de hogere sterrekunde ijverige beoefenaars vond in jongelieden die tot andere faculteiten dan die der Wis- en Natuurkunde behooren'.⁶⁵

54 Concept van brief van Frederik Kaiser aan 'schoonbroer' Barkey, ongedateerd [ca. 1848].

55 Frederik Kaiser aan S.H. de Lange, 9 juli 1851. Afdrukt in N.D. Haasbroek, *Prof. F. Kaiser en S.H. de Lange in hun relatie tot de astronomische plaatsbepalingen van omstreeks 1850 in het voormalig Ned. Indië* (Delft 1977) 17.

56 Bij het echtpaar Kaiser-Barkey worden vijf kinderen geboren, waarvan er vier de volwassenheid bereiken. Achtereenvolgens zijn dit: Aletta Rebecca Maria (1832-1915); Willem Frederik (1836-1916) en de tweeling Pieter Jan (1838-1916) en Emilius Johannes Allettus (1838-1902).

57 Anna Wilhelmina Parcham (1778-1855), weduwe J.F. Keijser, aan Frederik Kaiser, 18 nov 1844.

58 Frederik Kaiser aan S.H. de Lange, 19 januari 1852. Afdrukt in Haasbroek, *astronomische plaatsbepalingen* (n. 55) 17.

59 Willem Kaiser (1836-1916) aan zijn vader Frederik Kaiser, 9 juni 1871 en oktober 1871.

60 Brief van J.W. Kaiser aan zijn broer Frederik, 20 jan 1848.

61 Brief van J.W. Kaiser junior aan zijn oom Frederik, 1869.

62 Frederik Kaiser aan S.H. de Lange, 9 juli 1851. Afdrukt in Haasbroek, *astronomische plaatsbepalingen* (n. 55) 17.

63 Ibidem.

64 Van de Sande Bakhuyzen, 'F. Kaiser' (n. 8) 3.

65 *Leydse Courant* 8 november 1847.

De prijs die Kaiser voor dit succes betaalde was echter wel hoog. Zo schreef hij in 1851: 'Ik was zo zeer afgemat dat ik elke niet spoedeisende bezigheid moest schuwen. Ik ben gewoon beschouwd en behandeld te worden als de slaaf van iedereen die over mij wil beschikken'. Want zo stelde hij:

Ik heb menige avonden in volstrekte ledigheid moeten doorbrengen omdat ik, te zeer afgewerkt, nauwelijks meer geregeld denken kan. Niet dan met groote moeite geef ik mijne lessen die vroeger een genot voor mij waren en zoo men niet ophoudt mij verdrietelijkheden te veroorzaken zal men mij het gezond verstand ontnemen of mij dwingen door het nederleggen van mijne betrekking mij aan alles te onttrekken.⁶⁶

Kaiser de netwerker

Uitgerekend in deze tijd kreeg Kaiser van alle kanten steun voor zijn streven naar een nieuwe sterrenwacht. Door zijn stroom aan populariserende boeken en artikelen was de maatschappelijke steun voor zijn missie inmiddels dusdanig groot geworden dat in het *Handelsblad* van 10 februari 1851, in een bespreking van Kaisers recente boek *De geschiedenis der ontdekkingen van planeten*, een oproep verscheen van 'een vriend der sterrekunde en vereerder van Kaiser' (Stamkart?). Daarin werd opgeroepen, 'vooral [aan] 'de veelvermogenen in Amsterdam, Rotterdam, Middelburg en elders', om enige tienduizenden guldens bijeen te brengen ter oprichting van een met moderne werktuigen ingericht nieuw observatorium. Immers als dit in het Amerikaanse Cincinatti mogelijk was geweest, waarom dan niet in Nederland? De ingezamelde gelden konden worden gedeponereerd bij de oud-burgemeester van Amsterdam, heer Pieter Huidekoper, Kaisers 'vriend zijner jeugd'.⁶⁷ Dit initiatief was het begin van een aaneenschakeling van acties die uiteindelijk tot de bouw van een nieuwe sterrenwacht zou leiden. Dat dit gelukte, kwam mede door een uitermate gunstige samenloop van omstandigheden, waarbij op de achtergrond enige Leidse regie niet kan worden uitgesloten.

Op 1 december 1853 hield Jhr. D.T. Gevers van Endegeest in de Tweede Kamer een vurig pleidooi voor de oprichting van een nieuwe Leidse sterrenwacht.⁶⁸ Op dat moment waren de eerste gelden al bijeen gebracht. De jurist Gevers was die zomer net aangetreden als één van de vier curatoren van de Leidse universiteit.⁶⁹ Van hen was hij het enige kamerlid, en kennelijk had hij vanuit het curatorium deze boodschap meegekregen. Het ligt althans voor de hand dat Gevers de missie had ingefluisterd gekregen van zijn mede-curator Daniël Jacob van Ewijck, die in 1848 was aangetreden. Als oud-student van Van Beeck Calkoen had Van Ewijck veel op met sterrenkunde. In 1826 had hij persoonlijk het initiatief genomen tot de oprichting van een sterrenwacht in Brussel. Eerder dat jaar had hij er eveneens voor gezorgd

66 Frederik Kaiser aan S.H. de Lange, 9 juli 1851. Afdrukt in Haasbroek, *astronomische plaatsbepalingen* (n. 55) 16.

67 Omdat Huidekoper eind 1852 overleed, werd de inzameling uiteindelijk geleid door de Leidse emeritus-hoogleraar Jan Bake (1787-1864), samen met Kaisers oud-leerling Jhr. James John Teding van Berkhout (1814-1880), lid van de Amsterdamse gemeenteraad. Laatstgenoemde had in 1843 te Leiden als tweede proefschrift een natuurkundige dissertatie verdedigd. Zie: F. Kaiser, *De hoogleraar Mr. J. Bake als beschermer der sterrekunde herdacht bij de voortzetting der lessen aan de Hoogeschool te Leiden, na de paaschvacantie van het jaar 1864* (Amsterdam 1864) en J.J. Teding van Berkhout, *Generale rekening en verantwoording van de bijeenverzamelde gelden ter bevordering van het oprigten eener nieuwe en voldoende Sterrewacht te Leiden lopende van den 1 November 1854 tot den 30 November 1860* (UB Leiden, Bibliotheca Mathematica D. Bierens de Haan, Qu. XXII, 18).

68 *Leydse Courant*, 5 december 1853.

69 De overige drie curatoren waren Daniël Jacob Van Ewijck (1786-1862) [aangetreden 1848], Lodewijk Caspar Luzac (1786-1861) [aangetreden 1841] en Rutger J.C. Metelerkamp (1872) [aangetreden 1853]. Daarnaast was ook de burgemeester van Leiden *qualitate qua* lid van het curatorium. In 1853 was dat Albert Otto Ernst Graaf van Limburg Stirum (1803-1858).

dat zowel in Leiden, als in Utrecht de functie van observator werd ingesteld. Daarmee stond Van Ewijck letterlijk aan de basis van Kaisers carrière. Daarbij kwam dat Leidse belangen duidelijk in het gedrang waren gekomen, nu de ministerraad kort te voren had besloten om in Utrecht een ‘wel ingericht’ meteorologisch observatorium in te richten. Het besluit tot oprichting van dit ‘Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut’ moest enkel nog in de *Staatscourant* worden gepubliceerd.⁷⁰ Die bedreiging werd des te duidelijker toen de minister onverhuld in het parlement had verklaard dat hij weinig voelde voor een nieuw Leids observatorium, ‘nu er thans uitzigt bestaat op de inrigting van een goed observatorium te Utrecht’.⁷¹

In het parlement werd Gevers’ pleidooi ook door anderen gesteund. In de Eerste Kamer kreeg Gevers bijval van de burgemeester van Dordrecht, de jurist Johannes Servaas Lotsy, en in de Tweede Kamer van de Amsterdamse letterkundige Johannes Bosscha, wiens zoon mede bij Kaiser had gestudeerd.⁷² Kort daarna liet ook een groep Leidse studenten van zich horen, onder meer door aan de regering een ondersteunende petitie aan te bieden. Op 20 maart 1854 werd ook te Leiden een comité gevormd om geld in te zamelen. Nauwelijks een week later kon de *Leydse Courant* al berichten dat ‘de studerende jongelingschap’ een eerste bijdrage had bijeen gebracht. De hoogleraren hadden daarbij voor een ‘niet onbelangrijke som’ ingeschreven. In navolging van Amsterdam was ook in ‘s-Gravenhage een commissie gevormd, en in andere steden verwachtte men het zelfde. De benodigde som werd inmiddels geschat op 80.000 gulden.⁷³ En zo kwam de carrousel in beweging.

Om de sterrenkundige missie helder uiteen te zetten, schreef Kaiser in het populaire en veelgelezen tijdschrift *Lectuur voor de huiskamer* een uitgebreid artikel over de inrichting van de recent tot stand gekomen Russische sterrenwacht Pulkova. Heel strategisch werd die beschrijving aangevuld met een gedetailleerd ‘ontwerp eener Sterrewacht voor de Hoogeschool te Leiden’.⁷⁴ Een bevriend architect had zelfs al een bestek voor Kaisers ontwerp opgesteld en doorgerekend. In 1855 leek de zaak echter te stagneren. Weliswaar publiceerde de *Leydse Courant* het zoveelste bericht over de wenselijkheid van een sterrenwacht, maar de zaak leek niet erg op te schieten.⁷⁵

In november 1855 kwam Kaiser daarom maar zelf weer eens in het geweer door in Leiden een massale bijeenkomst te organiseren die opnieuw alle aandacht op het burgerinitiatief zou moeten richten.⁷⁶ Kaisers vlammende toespraak had tot gevolg dat een groep Leidse studenten opnieuw een petitie aan het parlement aanbod. Een doorbraak kwam echter pas in juli 1856 tot stand, met het aantreden van het conservatieve kabinet-Van der Brugghen. Voor Kaiser was dit een ministersploeg met een droomsamenstelling. Vijf van de negen ministers kende hij persoonlijk. Op de meest cruciale post, die van Binnenlandse Zaken, was nota bene Kaisers oud-collega, de voormalige Utrechtse observator Gerrit Simons, benoemd. Op financiën

⁷⁰ *Leydse Courant*, 8 februari 1854.

⁷¹ *Leeuwarder Courant*, 6 december 1853.

⁷² Johannes Bosscha had het jaar tevoren nog bij Kaiser aangedrongen om voor zijn zoon Johannes Bosscha junior te bemiddelen bij een vacature op het Leids Gymnasium. Daar zou uiteindelijk Kaisers andere oud-leerling Oudemans worden benoemd. Zie brief van J. Bosscha aan Frederik Kaiser, 12 sept. 1852.

⁷³ *Leydse Courant*, 20 en 29 maart 1854; 17 mei 1854.

⁷⁴ F. Kaiser, *De inrigting der Sterrewachten, beschreven naar de Sterrewacht op den heuvel Pulkova en het ontwerp eener Sterrewacht voor de Hoogeschool te Leiden* (Leiden 1854). Overdruk gedateerd 5 oktober 1854, uit: *Lectuur voor de huiskamer*.

⁷⁵ *Leydse Courant*, 13 juli 1855.

⁷⁶ *Leydse Courant*, 16 november 1855.

– ook niet onbelangrijk – was diens vroegere assistent als adviseur voor wis- en scheikundige zaken Agnites Vrolik terecht gekomen. Nog maar kort tevoren had Kaiser zijn broer, de Amsterdamse hoogleraar-bibliothecaris Willem Vrolik, uitbundig bedankt voor diens hulp bij literatuuronderzoek.⁷⁷ De ministers Gevers (Buitenlandse Zaken) en Lotsy (Marine) hadden in 1853 als parlementariër gepleit voor de nieuwe Leidse sterrenwacht en minister Van Rappard, ten slotte, had in 1835 persoonlijk bij Kaiser thuis de Komeet van Halley bewonderd. Hij was de man die destijds Kaisers eredoctoraat en zijn aanstelling tot lector had bevorderd. Kon het mooier? Conform de verwachtingen plaatste Simons in oktober 1856 de benodigde som van 120.000 gulden inderdaad op de staatsbegroting.⁷⁸ Uiteindelijk werd deze in mei 1857 goedgekeurd, nadat Van Rappard de ondertussen afgetreden minister Simons op Binnenlandse Zaken was opgevolgd. Maar het was nog bijna mis gegaan: officieel had Simons wegens gezondheidsklachten ontslag gevraagd, maar in werkelijkheid was hij opgestapt omdat zijn begroting in het parlement geen meerderheid had gekregen: in december 1856 hadden de stemmen tot twee maal toe gestaakt!⁷⁹

Kaiser de strateeg

Ondertussen had Kaiser een voor zijn doen ongewone stap gezet. Gesteund door het relatief gunstige politieke gesternte en beseffend dat het er nu op aan zou komen, had hij zich kandidaat gesteld voor het ambt van Rector Magnificus. Het was de enige keer in zijn carrière dat hij dit ambt zou ambiëren. Kaiser slaagde er inderdaad in benoemd te worden en op 1 februari 1857 was zijn ambtstermijn al begonnen.⁸⁰ Het bleek een uiterst slimme zet, want na de goedkeuring van de rijksbegroting was het zaak om een zo gunstig mogelijke locatie

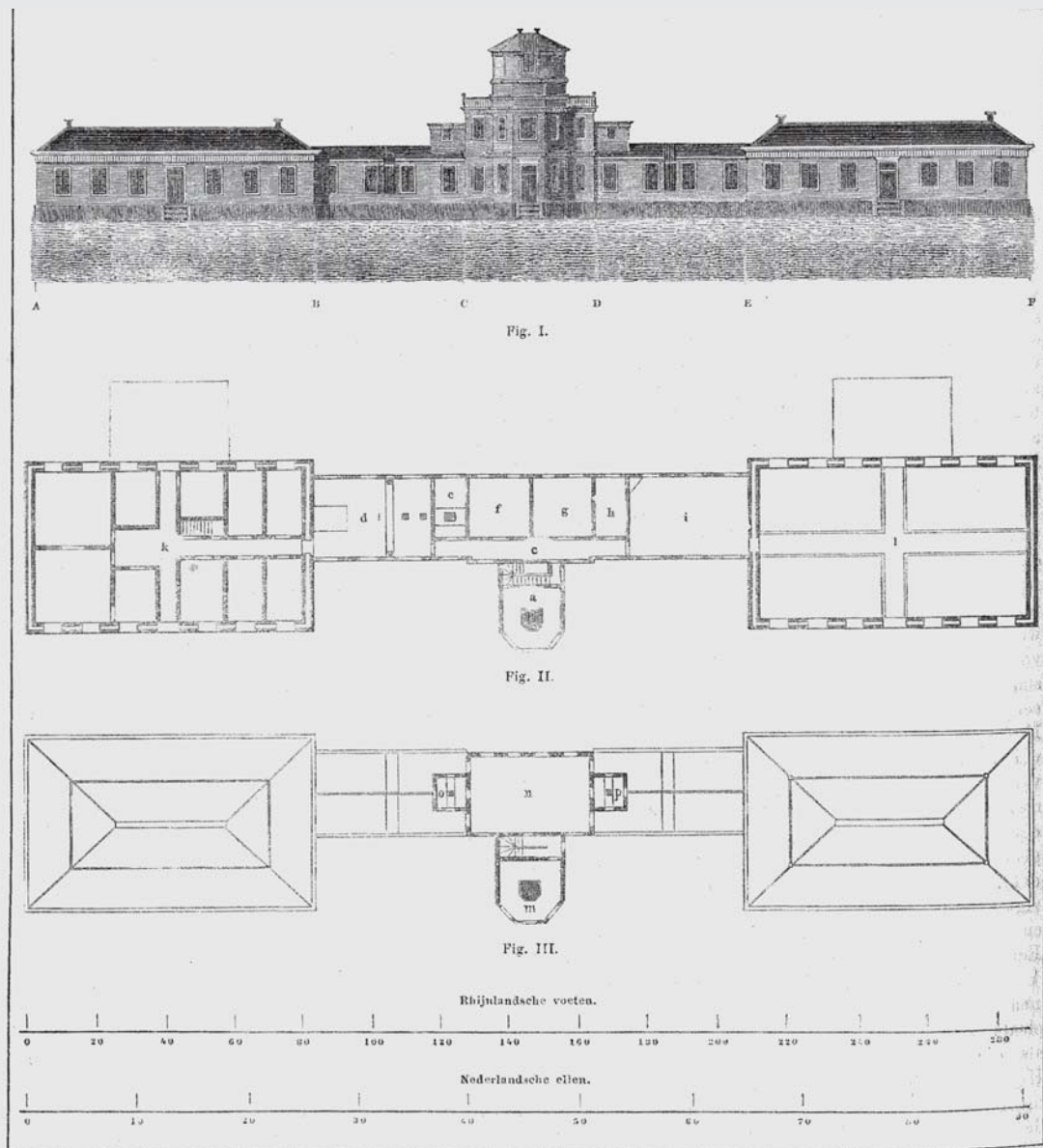
Cartoon voorstellende het gevecht tussen de hoogleraren Suringar en Kaiser over de Leidse *Hortus Botanicus*. Pas in 2011 is de tuin van de Leidse Sterrewacht weer met die van de *Hortus* verenigd.

⁷⁷ F. Kaiser, *De geschiedenis der ontdekkingen van planeten* (Amsterdam 1851) voorrede, xii.

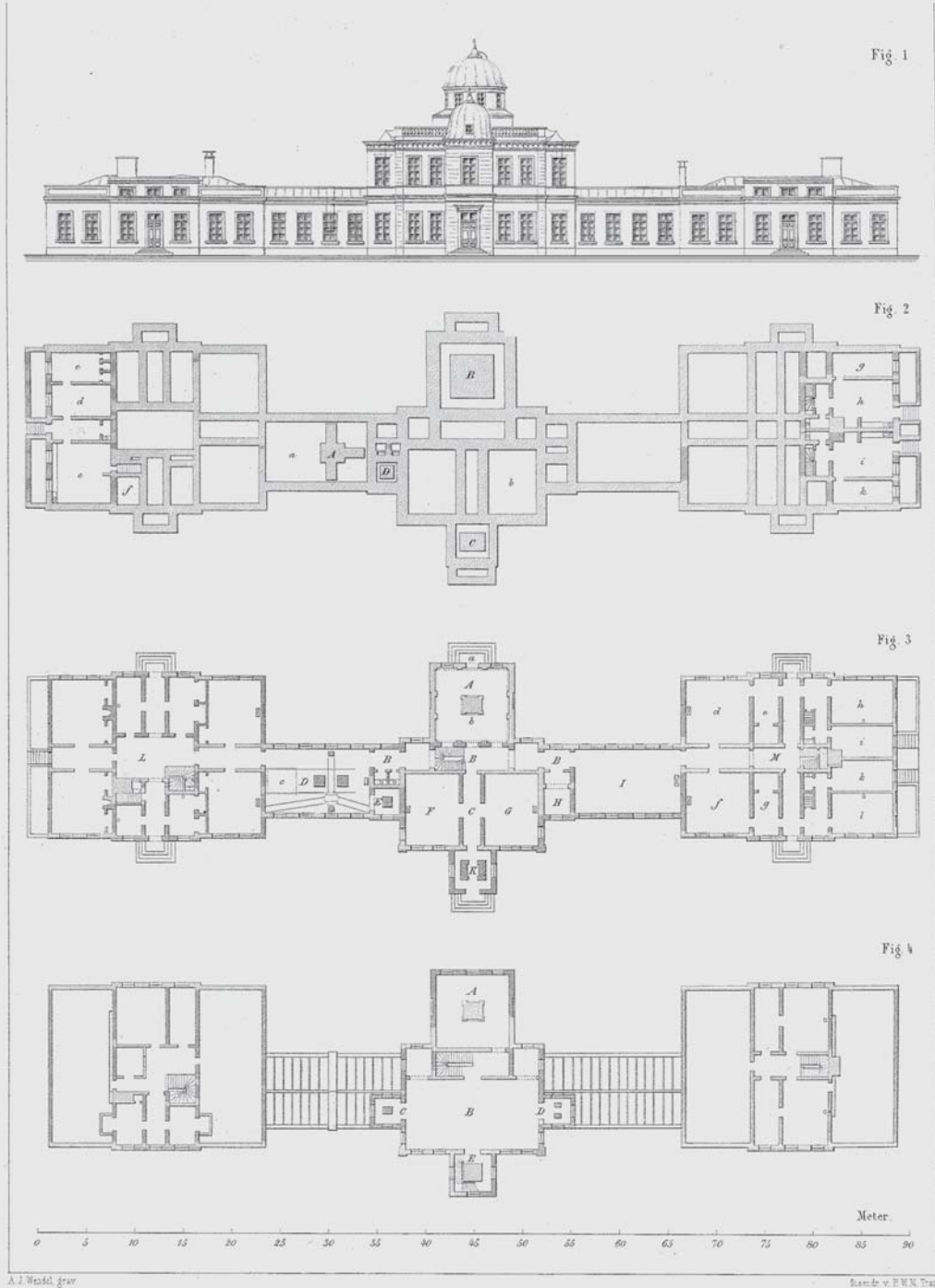
⁷⁸ Daarvan was er van particuliere zijde al 23.000 bijeen gebracht. Zie *Leydse Courant*, 1 oktober 1857.

⁷⁹ Zie de ook bijdrage van David Baneke in dit nummer.

⁸⁰ *Leeuwarder Courant*, 13 febr. 1857.

'Ontwerp eener Sterrewacht voor de Hoogeschool te Leiden', opgesteld door Frederik Kaiser in samenwerking met de architect J.W. Schaap (uit: *Lectuur voor de huiskamer* 1854)

De nieuw gebouwde Leidse Sterrewacht naar het ontwerp van de rijksarchitect H.F.G.N. Camp. Plattegrond uit het eerste deel van de *Annalen der Sternwarte in Leiden* (1866)

voor de sterrenwacht te veroveren. Als rector moest Kaiser daartoe aan het curatorium van de universiteit een advies uitbrengen. Ondanks fel verzet van de nog maar net benoemde hoogleeraar botanie, de jonge Willem F.R. Suringar, wist Kaiser door te drukken dat een prominent deel van de – door hem als sterk verwaarloosd afgeschilderde – Hortus Botanicus werd afgescheiden voor de nieuw te bouwen sterrenwacht.⁸¹ Daarnaast wist Kaiser door zijn nauwe contacten met het kabinet-Van der Bruggen een ander lang gewenst doel te bereiken. Al sinds zijn aantreden als observator had Kaiser geprobeerd enige invloed te krijgen op de vorming van zeeofficieren, maar tot dusverre was hem dat nimmer gelukt. Eind 1857 bereikte hij echter een radicale ommakeer. Tot grote verrassing van de zeemacht werd Kaiser door de bevriende minister van Marine, het oud-kamerlid Lotsy, aangesteld tot ‘Verificateur der ’s Rijks Zee-instrumenten.’⁸²

Daarmee was 1857 een uitermate gunstig jaar gebleken, al zal Kaiser het lang betreurd hebben dat in maart 1858 het kabinet-Van der Bruggen ten val kwam. Want doordat het nieuwe kabinet-Rochussen de bouw van het aanvankelijk als Rijksinstituut bedoelde observatorium uitbesteedde aan de Leidse universiteit heeft Kaiser veel minder invloed op het ontwerp van de sterrenwacht kunnen uitoefenen dan hem aanvankelijk voor ogen stond. Zelfs de bouw van het observatorium onder leiding van ingenieur Van Geuns, naar het ontwerp van de rijksarchitect H.F.G.N. Camp, is grotendeels zonder Kaisers directe inspraak tot stand gebracht.⁸³ Alleen het nieuwe instrumentarium heeft hij zelf mogen uitzoeken.⁸⁴

Kaiser de mopperaar

Kaiser betrok de nieuwe Leidse Sterrewacht in juni 1860. Maar door het gekeerde politieke getij had hij toch nog reden tot mopperen. Er was weliswaar een modern ingerichte sterrenwacht tot stand gebracht, maar een budget om de zaak ‘tot de wetenschappelijke stichting te verheffen die zij wezen kon en wezen moest’ was er niet.⁸⁵ Het observatorium was nu als een fabriek zonder kapitaal, zo klaagde Kaiser in 1865. Zijn frustraties bracht hij onverbloemd tot uiting in de reeks *Verslagen van den staat der sterrewacht te Leiden en van de aldaar volbragte werkzaamheden* die hij vanaf 1864 jaarlijks publiceerde. Het stoorde hem vooral dat er niet eens geld was om de noodzakelijke veranderingen aan te brengen, die tijdens het werk met de instrumenten aan het licht waren gekomen. Sterker nog, de rijkstoelage van 300 gulden die hem sedert 1860 ter beschikking stond, was niet eens voldoende om de onkosten aan vuur, licht en schrijfbehoeften te dekken.⁸⁶ Bitter maakte hij een vergelijking met buitenlandse sterrenwachten, zoals die te Greenwich, waaraan jaarlijks wel ‘een halve ton gouds’ werd besteed.⁸⁷ In 1866 kwam er verbetering. De nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, J.H. Geertsema, verhoogde de rijkstoelage tot duizend gulden per jaar. Kaiser was er blij en tegelijk verbaasd over. Want hij kende deze minister niet eens.⁸⁸ Maar wat vond hij het jammer dat dit ‘lang gewenste licht’

81 Van Herk et al, *De Leidse Sterrewacht* (n. 1) 45.

82 Dekker, ‘Kaiser en [...] onze zeevaart’ (n. 7). Vanaf 1860 zou zoon P.J. Kaiser worden aangesteld tot assistent-verificateur.

83 F. Kaiser, ‘Geschichte und Beschreibung der Sternwarte in Leiden’, in: *Annalen der Sternwarte in Leiden* 1 (1868) i-cxxxii. Vgl. ook: Hendricus Gerardus van de Sande Bakhuyzen, ‘Frederik Kaiser en de bouw der nieuwe sterrenwacht te Leiden’, *Leids Jaarboekje* (1910) 1-27.

84 Zie de bijdrage van Hans Hooijmaijers, elders in deze bundel.

85 *Verslag* 1865, 3.

86 *Verslag* 1866, 4.

87 *Verslag* 1865, 8.

88 *Verslag* 1866, 4-5.

pas aan einde van zijn loopbaan werd ontstoken.⁸⁹ Ondertussen kwam er gelukkig iets nieuws om te mopperen. Het nieuwe gebouw was dusdanig slecht opgeleverd dat nu de muren droog werden alle kalkmuren fijn zuurhoudend gruis lieten regenen op de kostbare instrumenten.⁹⁰ Omdat voor verbetering opnieuw geen budget was, liet Kaiser de muren maar met papier of linnen beplakken. Ook het salaris van de twee observatoren liet naar Kaisers mening sterk te wensen over. Hoe kon hij zijn pas gepromoveerde oud-studenten in vredesnaam vast houden wanneer hij een salaris van 1200 gulden kon offeren, waar het nieuw opgezette middelbaar onderwijs meer dan het dubbele kon bieden?⁹¹ In 1868, wanneer het eerste deel van de *Annalen der Sternwarte in Leiden* ter perse ligt, komt er een nieuwe frustratie bij. Bij het samenstellen van de tabellen wordt het hem duidelijk dat de beide observatoren niet altijd even zorgvuldig met Kaisers aanwijzingen waren omgegaan. De wetenschappelijke waarde van de nagestreefde ‘Fundamentele bepaling van de positie van 190 hoofdsternen’ liet daardoor te wensen over.⁹² Maar heel af en toe was er toch even reden om iets positiever te klinken, want zo verzuchtte Kaiser in 1867:

Had ik de sterrekunde bij ons in den toestand gelaten waarin ik haar bij mijn aantreden heb gevonden, zoo zoude ik een veel beter leven gehad hebben dan nu, maar dan zoude ik het verdiend hebben door tijdgenoot en nakomeling veroordeeld te worden.⁹³

De nieuwe Leidse Sterrewacht, gefotografeerd rond 1870

89 *Verslag* 1867, 4.

90 *Verslag* 1866, 6.

91 *Verslag* 1867, 5.

92 *Verslag* 1870, 4.

93 *Verslag* 1867, 5.

Kaiser de historicus

Het oordeel van de ‘nakomeling’ stond Kaiser sterk voor ogen. Tijdens zijn eerste jaren in de nieuwe sterrenwacht had hij zich geleidelijk aan gerealiseerd dat hij als geen ander wist hoe het gesteld was geweest met het oude – in 1632 gestichte – observatorium. Kaiser kende die locatie nog uit het begin van zijn loopbaan, toen ‘hare inrigting nog getuigenissen van vroeger aflegde’.⁹⁴ De lelijke puist op de zolder van het academiegebouw (door studenten gekscherend ‘*Den Oliebak*’ genoemd⁹⁵) was inmiddels afgebroken, en het zou niet lang meer duren voordat er een generatie opstond die van die plek niets meer zou weten. Kaiser had daarom reden te vrezen dat de geschiedenis van de Leidse Sterrewacht voor altijd in het duister verscholen zou blijven wanneer deze niet zelf door hem ‘aan het licht’ zou worden gebracht.⁹⁶ Historisch bewustzijn had Kaiser al eerder getoond. Al in 1838 had hij op een Leidse veiling een oude spiegeltelescoop gekocht, enkel en alleen omdat deze van de achttiende-eeuwse hoogleraar Petrus van Musschenbroek zou zijn geweest.⁹⁷ Evenzo had hij in 1846 uitvoerig studie gemaakt van de enige telescoop die van Christiaan Huygens was overgebleven.⁹⁸ In 1867 wijdde Kaiser zich nu ook aan origineel archiefonderzoek. Tijdens het doorzoeken van ‘meer dan veertig dikke folianten’ bleek hem al snel dat er nog veel viel te achterhalen van ‘wat steeds verborgen was geweest’.⁹⁹ Het resultaat van zijn grondig onderzoek, zijn 132 pagina’s tellende ‘*Geschichte der Astronomie und der Sternwarte an der Universität in Leiden*’ publiceerde hij in 1868 in het eerste deel van de *Annalen*, compleet met een door hem zelf getekende reconstructie van de diverse bouwstadia van het oude observatorium. Zoals met al zijn werkzaamheden had Kaiser ook dit weer grondig aangepakt.

Kaiser de ‘afgeleefde’ die kon omslaan in ‘een vurigen enthousiast’.

Vanaf 1870 ging het met Kaiser snel bergafwaarts. In de herfst van het voorafgaande jaar was hij nog naar Florence gereisd voor een internationale bijeenkomst, en daarvan kwam hij terug ‘afgemat van lichaam, maar opgewekt van geest’.¹⁰⁰ Uit die periode, schommelend tussen afgemathed en opgewektheid, stamt de volgende beschrijving die de vermoeide Kaiser van dat moment treffend schetst:

Soms kwam hij uitgeput de collegiekamer binnen, gehuld in jassen en doeken, krank naar het lichaam, oppervlakkig zou men zeggen ook uitgedoofd naar den geest. Met zachte en afgebroken stem begon hij te klagen over lichaams- en zielslijden, over tegenspoeden en onaangenaamheden, en zette zich dan voor de tafel. ‘Mijne heeren, waar zijn wij gebleven, wat moeten wij behandelen?’ Na een korte wijfelende aanwijzing van een der toehoorders. ‘O ja, ik herinner het mij reeds, maar heb geen tijd kunnen vinden om er verder over na te denken, en geen lust er veel over te spreken.’ De nieuweling gevoelde geneigdheid na deze veelbelovende inleiding maar stil weg te sluipen, en liever te gaan wandelen dan de jammerklachten van den ouden man aan te hooren. Maar de getrouwe volgers wisten wel beter. Even als de arend, die zijn prooi uit de verte ziet, eerst groote cirkelbogen door de lucht beschrijft om dan plotseling maar zeker neer te dalen op het punt waar hij wezen wil, – zoo ook begon de meester met eenige onzekere en flauwe omschrij-

94 *Verslag* 1868, 7.

95 Annemarie Kets e.a (red.), *Klikspaan. Studentenschetsen. Deel 2: commentaar* (Den Haag 2002) 442.

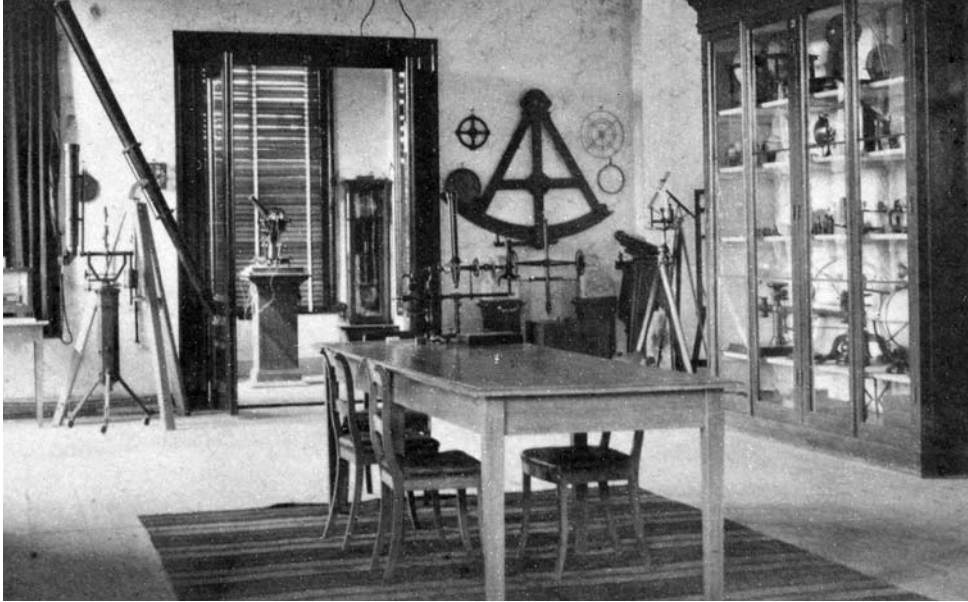
96 *Verslag* 1868, 7.

97 Zuidervaat, *Telescopes* (n. 27) no. 133 (MB V9699).

98 F. Kaiser, ‘Iets over de kijkers van de gebroeders Christiaan Huygens’, *Het Instituut. Verslagen en Mededeelingen uitgegeven door de vier Klassen van het Koninklijk Nederlandsch Instituut* (Amsterdam 1846) 396-429.

99 *Verslag* 1868, 6-9.

100 De Jong, ‘Kaiser’ (n. 8) 189.

De collectie historische instrumenten opgesteld in de 'nieuwe' Leidse Sterrewacht (foto uit 1908)

vingen van het te behandelen onderwerp, als zocht hij nog in den geest waar hij eigenlijk heen moest. Eenmaal daar gekomen was het of hem plotseling de zaak helder voor den geest kwam, of het licht der wetenschap drong door de nevelen en wolken, die zijn denkvermogen omgaven. Dan richtte hij zich op, het oog begon weer te fonkelen en de stem nam toe in kracht. Zijne oude welsprekendheid kwam te voorschijn, een jeugdige geest voer in hem, en niemand zou den man van zoo even herkend hebben.¹⁰¹

Kaiser de stervende

Dat laatste veranderde snel toen in het voorjaar van 1870 een onherstelbare longziekte zich openbaarde. Oudemans zou er later over schrijven: 'met de vermindering zijner kracht ging [...] ook een gemoedsstemming gepaard, die hem alles in het leven donker kleurde'.¹⁰² In 1871 moesten Kaisers academische lessen worden opgeschort wegens zijn gezondheidsklachten. Een groot deel van het jaar was hij in zijn kamer 'opgesloten'. Geplaagd door koortsvlagen en bloedspuwingen was hij gedurende zijn ziekte 'onmatig gekoeld' om nog maar te kunnen doorwerken aan het derde deel van zijn *Annalen*.¹⁰³ Hij zag reuze op tegen het moment dat hij ontslag zou moeten vragen: 'Dan zal ik onbeschrijfelijk ongelukkig zijn zo lang mijn treurige leven nog zal duren'.¹⁰⁴ Ook de verpleging die zijn toestand vergde van

101 Van Geer, *Kaiser: een woord van herinnering* (n. 8) 32-33. Overgenomen en bevestigd als karakterschets door Dr. O., 'Kaiser' (n. 8) 176.

102 [Anonymus], 'Kaiser' (n. 8) 14.

103 Kaisers achterkleinzoon, de medicus P.J. Kaiser, vermoedde op grond symptomen zoals 'bloedspuwing' dat Frederik waarschijnlijk aan longtuberculose zal hebben geleden. Aldus Haasbroek, *Astronomische plaatsbepalingen* (n. 55) 17.

104 Frederik Kaiser aan Mej. G.M.J. Huidekoper, 25 maart 1872.

‘zijn goede vrouw’ en zijn dochter bedrukte hem. ‘Zij lijden onder mijne aanhoudende ellende’, zo schreef hij aan zijn oude jeugdvriendin G.M.J. Huidekoper.¹⁰⁵ Dat laatste had hij inderdaad goed gezien, want op 25 mei 1872 stierf zijn echtgenote plotsklaps, al liet de zwaar-moedige Kaiser in de advertentie weten dat dit gebeurde ‘na zulk een vreselijk en langdurig lijden’.¹⁰⁶ Wanneer kort na de begrafenis zijn broer Jan Willem langs komt, dan schrikt deze zich wezenloos. Op 10 juni 1872 geeft hij Frederik ‘ernstige raad’: ‘Zag hoe afgetobt gij waart, maar zag tevens tot mijn leedwezen dat [dochter] Alletta zeer geleden had’. Beider gezondheid maakt het nodig een offer te brengen. ‘Ga daarom eens met uw dochter eenige tijd in de vrije natuur, ergens waar het klimaat zacht is. Ik geloof dat dit uw beider behoud zal zijn’.¹⁰⁷

Het was tegen dovenmansoren gesproken. Ondanks alles werkte Kaiser hard door aan het derde deel van de *Annalen*. Ook de copij voor zijn *Verslag van de staat van de Sterrewacht* leverde hij stipt op 1 juli in, zij het met de vermelding dat hij ‘aanhoudend door zware ziekte [was] geteisterd en laatstelijk [was] verplet door een ramp, die mij gedurende vele weken alle arbeid volstrekt onmogelijk heeft gemaakt’.¹⁰⁸ Twee dagen later, op 3 juli 1872, bedankte Kaiser via de krant de Leidse bevolking voor alle steunbetuigingen die hem na het overlijden van zijn ‘lieve vrouw’ hadden bereikt.¹⁰⁹ Maar nog voordat die maand om was, stierf hij zelf. Ditmaal berichtte de krant: ‘Het verlies van zijn vrouw was te zwaar voor hem om te dragen. Vanaf die tijd was hij stervende’.¹¹⁰ Een gepassioneerd, maar ook gekweld mens was daarmee definitief aan het eind van zijn missie gekomen. Een sterrenkundige missie, die echter niet nagestreefd had kunnen worden zonder de mentale, politieke en financiële hulp van een groot aantal invloedrijke begunstigers.

SUMMARY

Frederik Kaiser (1808-1872), a tormented man with a mission

The Leiden astronomer Kaiser has been instrumental for the rise of Dutch astronomy in the late nineteenth-century. His career was impressive. In 1826, without any formal university education, he began at the Leiden Astronomical Observatory as an ordinary observer. Through his work in astronomy he obtained an honorary doctorate, which enabled him in 1838 to become director of the observatory. In 1844 he was appointed full professor and in the academic year 1857/1858 he even became Rector Magnificus of Leiden University. In 1860 he even saw the fulfillment of his life-long dream: the opening of a brand new astronomical observatory. However, in spite of these obvious professional successes, Kaiser’s personal life was full of melancholy. This paper investigates Kaiser’s personality, using correspondence with his family, as well as testimonies written down by his students and other contemporaries. Among others, we demonstrate the way in which Kaiser used his personal network, as well as his fierce continuous – and often publicly expressed – complaining, as a successful strategy in establishing his new astronomical observatory.

105 Ibidem.

106 *Leidsch Dagblad*, 25 mei 1872.

107 Brief van J.W. Kaiser aan zijn broer Frederik, 10 juni 1872.

108 *Verslag* 1872, 4.

109 *Leidsch Dagblad*, 3 juli 1872.

110 *Leidsch Dagblad*, 30 juli 1872.